

A. ROSINAS

DAIKTAVARDŽIO GRUPĖS SUBSTITUTO PARADIGMŲ SUSIFORMAVIMAS RYTŲ BALTŲ KALBOSE

§ 1. Lietuvių ir latvių kalbose daiktavardžio grupės substituto¹ (pirminio varianto²) paradigmos susiformavo iš parodomųjų įvardžių. Vakariniame lietuvių ir latvių kalbų plote vartojamos buvusių tolimojo rodymo įvardžių paradigmos (plg.: žem. *an(a)s*, *anà*, lat. *viņš*, *viņa* „jis, ji“), lietuvių kalbos ploto viduryje (vakarų, vidurio, pietų ir kai kurios aukštaičių šnektos) ir latvių kalbos ploto rytuose (augšzemniekų šnektos) turimos neutraliojo rodymo įvardžio paradigmos (plg.: liet. *(j)is*, *(j)i*, lat. *jis*, *jēi*), o lietuvių kalbos ploto rytuose (rytų aukštaičių šnektos, išskyrus panevėžiškius ir kupiškėnus³) vartojama supletyvinė⁴ paradigma (vard. *ānas*, *anà*, *ānys* (*ānies*), *ānos* „jis, ji, jie, jos“, kilm. *jō*, *jōs*, *jū* ir t. t.

Kadangi baltų kalbų daiktavardžio pirminiai variantai iki šiol buvo tyrinėjami atomistiškai⁵, nesiejant jų su parodomųjų įvardžių semantikos ir paradigmos formavimosi ypatybėmis, neižvelgiant kitų kalbų įtakos galimybės, baltistikos mokslas dar nėra paaiškinęs net tokio elementaraus klausimo, ar tų įvardžių paradigmos yra paveldėtos iš baltų bendrosios epochos, ar jos yra nesenos inovacijos⁶.

§ 2. Kad įvardžio **(j)is*, **(j)i* paradigmos buvo vartojamos ir tose baltų tarmėse, kuriose dabar daiktavardžio pirminis variantas yra įvardis *an(a)s*, *anà* (že-

¹ Plačiau apie substitutą („trečiąjį asmenį“) žr. Бенвенист Э. Общая лингвистика. — М., 1974, с. 289–291.

² Plačiau apie pirminį (ir antrinį) variantą žr. Kuryłowicz J. The Inflectional Categories of Indo-European. — Heidelberg, 1964, p. 15.

³ Žr. Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. — V., 1966, p. 307.

⁴ Plačiau apie supletyvizmą žr. Mańczak W. Z zagadnień językoznawstwa ogólnego. — Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970, s. 150–165; Конецкая В. П. О понятии супплетивизма и его соотношении с гетеронимией. — Вопросы языкознания, 1968, № 2, с. 20–27.

⁵ Apie atomistinio metodo žalą lingvistikoje žr. Мартине А. Распространение языка и структурная лингвистика. — Новое в лингвистике, 1972, вып. 6, с. 86.

⁶ Daiktavardžio pirminių variantų didelį įvairavimą indoeuropiečių kalbose kai kurie tyrinėtojai laiko argumentu hipotezės, pagal kurią daiktavardžio pirminiai variantai indoeuropiečių kalbose yra kilę iš parodomųjų gana vėlai, žr. Сравнительная грамматика германских языков. — М., 1963, т. 3, с. 309; Майтинская К. Е. Местоимения в языках разных систем. — М., 1969, с. 202. Tačiau baltų tarmių duomenys rodo ne vėlyvą kalbamojo įvardžio kilmę iš parodomųjų įvardžių, o vėlyvą jo persiformavimą parodomųjų įvardžių pagrindu.

maičių tarmė) arba *viņš*, *viņa* (vakarinės latvių tarmės), rodo jo reliktais tų tarmių sistemose:

1. Įvardžiuotiniai būdvardžiai⁷, plg.: *báltā's-is* „baltasis“, *baltúo-ji* „baltoji“, lat. *maza-is* „mažasis“ ir kt.

2. Visų rytų baltų kalbų įvardis *kuris*, *kuri* (lat. *kurš*, *kuŗa*) yra susiformavęs iš lokatyviniorieveiksmio *kur* ir parodomojo įvardžio **(j)is*, **(j)ī*⁸. Šis įvardis, kaip rodo sustabarėję pasakymai, buvo vartojamas ir žemaičių tarmėje, plg.: *Kurīs vél-nias nēša* (Tirkšliai), *ar aš pērkte nemūoko | a kōrēz gā'ls* (Vidsodis), *pastīpīs ap-krupīms | kūrīz brūns tá'm vai.ku'* (Kuršēnai) ir kt. Iš tolimojo rodymo žodžio **vin(E)* „antai“ ir parodomojo įvardžio **(j)is*, **(j)ī* yra padarytas latvių kalbos tolimojo rodymo įvardis (dabar daiktavardžio pirminis variantas) *viņš*, *viņa*⁹.

3. Tose lietuvių ir latvių tarmėse, kuriose daiktavardžio pirminis variantas yra *an(a)s*, *anà* ar *viņš*, *viņa*, kartais dar vartojamos įvardžio *jis*, *ji* formos: a) tam tikruose tekstuose ir pasakymuose, plg. sakinį iš senovinės oracijos: *mās pasvadī'nema šālēp ju ō (dī'va mediēle) žā'le ru'tē'le* (Pavandenė ir kt.), lat. *a ka jū vālc* „o kad ji velnias“ (Birži¹⁰); b) sakiniuose su savybiniu kilmininku, pvz.: *puo pā'graba atē-dalejā'u ju ō s abrū'sōs nešiejē'ms* (Vidsodis), lat. *jūtā(v)s* „jū tėvas“ (Birži¹¹).

4. Žemaičių tarmės Lomių šnektoje vartojama heteroklitinė daiktavardžio pirminio varianto paradigma, kurios vienaskaitą sugaro įvardžio *jis*, *ji* formos, o daugiskaitą – *an(a)s*, *anà* formos, plg.: vie. vard. *jis*, *ji* ir dgs. vard. *anī'*, *anuōs* ir kt.

5. Rytų aukštaičių šnektose, kuriose vartojama supletyvinė paradigma, kai kur greta vardininko *ānas*, *anà*, *ānys* (*ānies*), *ānos* tebevartojamos formos *(j)is*, *ji*, *jie*, *jos* (Buckūnai, Dieveniškės, Dubingiai, Kabeliai, Kernavė, Miečionys, Pabaiskas, Rimšė, Smalvos, Švenčionys, Tverečius, Zietela ir kt.). Kad šios vardininko formos rytų aukštaičių šnektose nėra inovacijos, rodo Sirvydo „Punktai“, kuriuose greta supletyvinės paradigmos vartojama ir nesupletyvinė, plg.: vie. vard. *A is fay atfa-kidamas tare PS II 1*, *Kuriemus iis tare PS I 338* ir kt.

§ 3. Vidinės rekonstrukcijos ir lyginamuoju metodu ištyrus baltų tarmių įvardžio **(j)is*, **(j)ī* visus vartojimo atvejus ir daiktavardžio pirminio varianto paradig-

⁷ Kai kurių autorių nuomonė, kad antrasis būdvardžių komponentas **(j)is*, **(j)ī* (resp. **iō-*, **iā-*) yra buvęs reliatyvinis įvardis, įrodomosios galios neturi, nes yra grindžiama ne pačių baltų, o kitų indoeuropiečių (pavyzdžiui, indų-iranėnų) kalbų faktais (plačiau žr. Baltistica, 1975, t. 11 (2), p. 165–170). Lietuvių ir latvių tarmių duomenys įtikinamai rodo, kad antrasis įvardžiuotinių būdvardžių komponentas baltų bendrosios epochos laikais buvo parodomasis įvardis (plačiau žr. Baltistica, 1976, t. 12 (2), p. 152–155).

⁸ Žr. Rosinas A. Baltų kalbų parodomųjų įvardžių funkcijų ir reikšmių klausimu. – Baltistica, t. 12 (2), p. 152–154.

⁹ Žr. Rosinas A. Kelios pastabos apie latvių kalbos įvardį *viņš*, *viņa*. – Baltistica, 1978, t. 14 (2), p. 100–104.

¹⁰ Žr. Bičolis J. Birziešu izloksne. – Filologu biedrības raksti, 1932, sēj. 13, lpp. 82.

¹¹ Ten pat.

mų struktūrą dabartinėse tarmėse, galima daryti išvadą, kad baltų bendrosios epochos laikais kalbamasis įvardis buvo vartojamas visame baltų areale kaip parodomasis neutraliojo rodymo įvardis¹². Kaip deiktinis įvardis, daiktavardžio pozicijoje jis galėjo nurodyti žinomus daiktus (asmenis), o kaip anaforinis – žodžius¹³. Trečioji šio įvardžio funkcija, be abejo, buvo artkelio, arba artroido¹⁴, funkcija¹⁵. Kalbamasis įvardis, kaip demonstratyvas, priklausė autonominių įvardžių klasei¹⁶, o kaip artroidas – neautonominių¹⁷ įvardžių klasei ir pagal Vakernagelio dėsnį galėjo užimti enklitiko poziciją po žodžio, einančio pirmojoje morfologinio sakinio pozicijoje¹⁸. Kol vadinamieji įvardžiuotiniai būdvardžiai tebebuvo sintaksinė ir semantinė kategorija, įvardis **(j)is*, **(j)ī* buvo daiktavardžio artroidas. Po akūtinių galūnių trumpėjimo, įvardžiuotiniams būdvardžiams tapus morfologine kategorija, įvardis **(j)is*, **(j)ī* (kaip enklitikas) visame rytų baltų areale suaugo su pirmojoje sakinio pozicijoje einančiu žodžiu ir kaip neautonominis įvardis išnyko.

Pagrindus prielaidą, kad baltų bendrosios epochos laikais daiktavardžio pirminis variantas visame rytų baltų areale buvo įvardis *(j)is*, **(j)ī*, galima teigti, jog dabartinių rytų baltų kalbų vakarinėse šnektose vartojamos daiktavardžio pirminių variantų paradigmos (lat. *viņš*, *viņa*, žem. *an(a)s*, *anà*) ir rytų aukštaičių supletyvinė paradigma (vard. *ānas*, *anà*, *ānys*, *ānos*, kilm. *jō*, *jōs*, *jū* ir kt.) yra inovacijos. Tų paradigmų susiformavimo vidinių ir išorinių motyvų atskleidimas – svarbus uždavinys.

§ 4. Aukštaičių tarmės daiktavardžio pirminio varianto paradigmų struktūros analizė rodo, kad svarbiausias šio įvardžio paradigmų persiformavimo vidinis motyvas buvo kai kurių **(j)is*, **(j)ī* formų destrukcija. Ją sukėlė kamieno ir galūnės ribų pakitimas¹⁹. Pakitus kamieno ir galūnės riboms, vyriškosios ir moteriškosios giminės vardininkas faktiškai buvo netekęs kamieno, t. y. susidėjo vien iš galūnės fonemų **/is/*, **/ī/*, **/ie/* = [jie]²⁰.

Kamieno ir galūnės ribų pakitimas vertė ieškoti priemonių įvardžio **(j)is*, **(j)ī* paradigmos vardininko kamieno morfemoms sustiprinti. Viena iš tokių priemonių

¹² Žr. Rosinas A. Baltų kalbų... klausimu. – Baltistica, t. 12 (2), p. 152–154.

¹³ Dėl deiktinių ir anaforinių formų skirtumo žr. Курилович Е. Очерки по лингвистике. – М., 1962, с. 204.

¹⁴ Dėl termino žr. Kalbotyra, 1980, t. 31 (1) (spausdinamas).

¹⁵ Plačiau žr. Baltistica, t. 12 (2), p. 152–154.

¹⁶ Dėl termino žr. Вольф Е. М. Грамматика и семантика местоимения. – М., 1974, с. 136–140.

¹⁷ Plg. ten pat, p. 140–145.

¹⁸ Plačiau žr. Baltistica, t. 12 (2), p. 152–154.

¹⁹ Plačiau apie kamieno ir galūnės ribų pakitimą žr. Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. – V., 1968, p. 137.

²⁰ Tokią vardininko būklę iš dalies atspindi dabartinių šnektų formos, plg.: *is* (Girkalnis, Kapčiamiestis, Musteika, Rudamina).

buvo *j*- apibendrinimas iš kitų linksnių (lietuvių aukštaičių ir latvių augšzemniekų šnektose). Tačiau *j*- („kamieno“ fonemos) įsivedimas vardininko formas šiek tiek sustiprino tik tose šnektose, kuriose prieš *i*- (*ie*-) žodžio pradžioje nėra protetinio *j*- (plg. *ilgas*). Tose šnektose, kuriose pridamas protetinis *j*- prieš *i*-, *ie*-, plg. rytų aukštaičių *jilgas*, *j*- apibendrinimas kalbamųjų įvardžių vardininko formų struktūros nepakeitė, nes *j*- negalėjo tapti kamieno fonema.

Susiklosčius tokioms sąlygoms, vienos aukštaičių šnektose prie vardininko formų neatsitiktinai pradamos lipdyti įvairios enklitinės dalelytės, kurios pakeitė vardininko formų struktūrą (žr. žemiau), o rytų aukštaičių šnektose susiformavo supletyvinė paradigma. Tos paradigmos detalus ištyrimas visame rytų aukštaičių plote leidžia daryti prielaidą, kad ji yra slavų kalbų atitinkamos supletyvinės paradigmos kopija. Tačiau ši prielaida galima tik tuo atveju: a) jei supletyvinė paradigma yra anksčiau susiformavusi slavų kalbose; b) jei galimi rytų aukštaičių ir slavų kontaktai; c) jei rytų aukštaičių šnektų supletyvinė paradigma nėra savarankiškos raidos rezultatas²¹.

Slavistikos moksle iki šiol dar nėra atmesta prielaida, kad slavų kalbos daiktavardžio pirminio varianto supletyvinę paradigmą yra paveldėjusios iš slavų prokalbės²². Lietuvių (resp. rytų aukštaičių) ir slavų kalbiniai kontaktai pradeda stiprėti nuo I tūkstantmečio m. e. vidurio, kai į baltiškuosius aukštutinio Dniepro krantus ima keltis slavai²³, kurie dar VI–VII a. atsikelia iki Vilniaus žemės, t. y. į vakarus nuo Minsko-Polocko linijos²⁴. Archeologiniai duomenys irgi rodo, kad slavai jau XI–XII a. buvo pasiekę Dysną, Neries aukštupį bei Naugarduką²⁵. Vėlesniais amžiais jų kontaktai su rytų aukštaičiais buvo gana intensyvūs ir tebetrunka iki šiol.

Rytų aukštaičių daiktavardžio pirminio varianto supletyvinės paradigmos rekonstrukcija ir tipologinis lyginimas su kitų aukštaičių tarmių pirminio varianto paradigmomis rodo, kad šiose šnektose savarankiškos raidos rezultatu reikėtų laikyti įvardžiutines ar emfatines kalbamojo įvardžio vardininko formas (*j*)*isaī*, (*j*)*inaī*, (*j*)*iī*, (*j*)*ieji*, bet ne *ānas*, *anà*, *ānys* (*ānies*).

Todėl galima vienintelė prielaida, kad, pakitus kamieno ir galūnės riboms ir įvardžio formoms **(j)is*, **(j)ī*, **(j)ie* tapus grynomis galūnėmis, rytų aukštaičių šnek-

²¹ Plačiau apie skolinimosi procesą žr. Хауген Э. Процесс заимствования. — Новое в лингвистике, 1972, вып. 6., с. 345.

²² Ją aiškiausiai suformulavo rusų kalbos istorinės morfologijos tyrinėtojas A. Šachmatovas, žr. Шахматов А. А. Историческая морфология русского языка. — М., 1957, с. 161; plg. Мейе А. Общеславянский язык. — М., 1951, с. 262, 352.

²³ Žr. Mažiulis V. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai. — V., 1970, p. 322; platesnę baltų ir slavų kalbų seniausių santykių analizę ir įdomių problemos sprendimų galima rasti darbe: Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. — Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1968, t. 10, p. 7–100.

²⁴ Žr. Būga K. RR. — V., 1961, t. 3, p. 740.

²⁵ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX–XII amžiais. — V., 1970, p. 31.

tos nusikopijavo slavų kalbų supletyvinės paradigmos modelį. Kad kalbamųjų šnektų daiktavardžio pirminio varianto supletyvinė paradigma yra slavų kalbų atitinkamos paradigmos kopija, visų pirma rodo vardininko formų struktūra. Kaip ir kitose lietuvių tarmėse, kalbamosiose šnektose gimininių įvardžių linksniavimui yra būdinga vyriškosios ir moteriškosios giminės formų opozicija. Tačiau kuriose ne kuriose šnektose daiktavardžio pirminio varianto daugiskaitos vardininkas, kaip ir slavų kalbose, tokios opozicijos neturi. Jose vartojama daugiskaitos vardininko forma, kurioje kumuliuojama ir vyriškoji, ir moteriškoji giminė. Ta forma bene aiškiausiai rodo, kad rytų aukštaičių šnektų supletyvinė kalbamojo įvardžio paradigma yra slavų kalbų atitinkamos paradigmos kopija, plg.: *ānas* „jis“, *anà* „ji“ / *āny* „jie, jos“, *ānas* „jis“, *anà* „ji“ / *ānys* „jie, jos“ ir btr. *ён* „jis“, *яна́* „ji“ / *яны*, *яні* „jie, jos“, rus. *он* „jis“, *она* „ji“ / *они* „jie“: *Tai ān y* (broliai) *tađu sako*; *Tađu ān y* (bobos) *ituos pjautuvùs untaíso* /.../ (Lazūnai); *Tai an y s* (bernai) *pradėjo juoktis*; *Ir an y s* (laumės) *dainavo sutarytinę*; *O skrugždės, tai an y s ir per žiemą gyvena ažeri*. *An y s in nindrei atsisėda* /.../ *vandeny, ir an y s tynai gyvena* (Dubingiai²⁶). Moteriškosios giminės daugiskaitos vardininko forma *ānos* retai tevartojama ir Zietelos šnekte; dažniau čia vartojamos formos, kuriose, kaip ir slavų kalbų atitinkamoje formoje, kumuliuojama ir vyriškoji, ir moteriškoji giminė, plg.: *ānies* / *āni·s* / *ānès* / *āni·* / *āni*²⁷ „jie, jos“, nors greta tebėra įvardžio *jis, ji* daugiskaitos vardininko formų opozicija *jiē/jōs*. Šie faktai rodo, kad vyriškosios ir moteriškosios giminės daugiskaitos vardininko formų opozicija *ānys/ānos* kitose šnektose gali būti vėlesnės raidos rezultatas.

Daugiskaitos vardininko forma *ānys* (ar *ānies*) nėra paveldėta iš senovės *i* kamieno forma²⁸. Greta dažnai vartojamų (raštuose ir tarmėse) įvardžio *pàts i* kamieno formų²⁹ tik daugiskaitos vardininko (*ānys, ānies*) *i* kamieno formos išlikimas būtų visai nesuprantamas. Rytų aukštaičių šnektų faktai rodo, kad *ānys* ir *ānies* yra sisteminiai naujadarai pagal *pātys* ar *pāties* (juoba kad *ānas* su *pàts* sudaro žodžių junginį ir yra vienos paradigmos nariai, plg. *ānas pàts* „jis pats“).

Kadangi kai kurios rytų aukštaičių šnektos, kopijuodamos daiktavardžio pirminio varianto supletyvinę paradigmą, iš slavų kalbų perėmė ir vieną kitą atitinkamai formai būdingą fonetinę ypatybę (plg.: *janà* „ji“, *jāni·s* „jie“ ir btr. *яна́* „ji“, *яны* „jie“), galima manyti, kad daugiskaitos vardininko forma kai kuriose šnektose gali būti nukopijuota su galiniu *-y*, plg. btr. *яны*, t. y. *āny* (Lazūnai, Zietela), prie kurios dėl analogijos su *pātys* pridėtas *-s*, plg.: *ānys pātys* (Lazūnai, Zie-

²⁶ Žr. Dubingiai (Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos leidinys). – V., 1971, p. 343 ir 347.

²⁷ Žr. Vidugiris A. Zietelos tarmės įvardis. – Lietuvių kalbotyros klausimai, 1960, t. 3, p. 119.

²⁸ K. Būga ją laikė iš senovės paveldėta *i* kamieno forma, žr. Būga K. RR, t. 3, p. 447.

²⁹ Plg.: vie. vard. *patis* DP 24₄₈, kilm. *Wieß-paties* DP 1₃, gal. *pati* DP 21₂₆, įng. *patimi* DP 56₄₂, vtn. *patime* DP 561₄₁, ades. *patimp'* DP 600₂₃, dgs. vard. *pātis* DP 7₃₄ ir kt.

tela). Kitose šnektose *ānys* ar *ānies* galėjo atsirasti tiesiog iš *anie* pagal *pātys* ar *pāties*. Formos *ānys* pasirinkimą lėmė ir tai, kad daugiskaitos vardininko galūnė *-ys* (resp. *-ies*) yra indiferentiška giminei (plg.: *ākys*: *vāgys*). Tose šnektose, kur vartojama forma *pāties* (ar *patēs*), radosi *ānies* (ar *anēs*), plg.: *ānies*//*ānēs* ir *pāties*//*pātēs* (Zietela), *ānies* (Buckūnai), *ānies*//*ānys* (Tverečius) ir kt.

Supletyvinė daiktavardžio pirminio varianto paradigma rytų aukštaičių šnektose susiformavo dar prieš raštijos pradžia. Dėl šnektų kontaktų ji galėjo plisti į vakarus iki kupiškėnų ir panevėžiškių bei pietų aukštaičių šnektų. Ji buvo vartojama ir Vilniaus tarmėje, kuri XV–XVI a. tapo bendrine³⁰ šnekamąja, o vėliau ir rašomąja kalba. Įvardžiui *anas*, *ana* tapus daiktavardžio pirminio varianto supletyvinės paradigmos nariu ir parodomųjų įvardžių trinarei sistemai persiformavus į dvinarę, tolimojo rodymo įvardis *anas*, *ana* rytų aukštaičių šnektose išnyko, išlikdamas tik frazeologizmuose ir laiko bei vietosrieveksmiuose, plg.: *dār po anám kāri* (Zietela³¹) ir kt.

Supletyvinė kalbamojo įvardžio paradigma vartojama ir kai kuriuose „vidurinė“ kalba³² parašytuose religiniuose raštuose. Jos intensyvesnį vartojimą (pavyzdžiui, Petkevičiaus katekizme³³) galėjo lemti Vilniaus bendrinės kalbos ir lenkiškųjų originalų įtaka. Petkevičiaus katekizme lenkų kalbos įvardžiai *on*, *oni* „jis, jie“ dažniau verčiami *an(a)s*, *anys*, negu *jis*, *jie*: iš 31 *on* verčiamas *gis* (*gifai*) 9 kartus o *an(a)s* – 22 kartus, iš 7 *oni* – 1 kartą verčiamas *gie* (PK 90) ir 6 kartus *anys*.

Daukšos „Postilėje“, kurioje vyrauja „vidurinės“ kalbos elementai, daiktavardžio pirminiai variantai yra: 1) *an(a)s*, *ana* paradigma (kaip žemaičių tarmėje); 2) *jis*, *ji* paradigma (kaip vakarų, vidurio ir pietų aukštaičių patarmėse) ir 3) supletyvinė paradigma (kaip rytų aukštaičių šnektose), plg.: *Anfai* |...| *mēldes tais žōdžeis* DP 74₂₋₃, |...| *nes kuri anie nug tolo apfakineio βita iifsái* |...| *apžwālge* DP 20₄₃, |...| *net ānis dabar prādeio reget* |...| DP 208, |...| *iog anēs garbēs sawós* |...| *ingūio* DP 594₄₁₋₄₃, |...| *iie fāke aniemus kas tikos ant kelo* |...| DP 190₄ ir kt. Toks daiktavardžio pirminio varianto įvairavimas Daukšos raštuose, matyt, aiškintinas autoriaus noru būti suprastam visų tarmių atstovų³⁴.

³⁰ Plačiau žr. Jablonskis K. Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. – V., 1973, p. 44.

³¹ Žr. Vidugiris A. Min. str. – LKK, t. 3, p. 120.

³² Dėl termino „vidurinė“ kalba žr. Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. – V., 1977, p. 27, 29.

³³ Petkevičius 27 metus buvo Vilniaus žemės teismo raštininkas (žr. Jablonskis K. Min. veik., p. 200), todėl Vilniaus bendrinė kalba jam negalėjo būti svetima.

³⁴ Daukša buvo gerai susipažinęs su visomis lietuvių tarmėmis ir stengėsi prie visų derintis, žr. Lietuvių literatūros istorija. – V., 1957, t. 1, p. 145; Lebedys J. Senoji lietuvių literatūra. – V., 1977, p. 64. Daukšos raštuose galima aptikti ne vieną rytų aukštaičiams būdingą fonetikos ir morfologijos ypatybę, žr. Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a. – V., 1967, p. 69–70. Formos *anys* vartojimas ir demonstratyvo reikšmė (pozicijoje prieš daiktavardį), plg.:

Rytų Prūsijos lietuvių raštų kalboje daiktavardžio pirminiai variantai yra tie patys kaip ir Daukšos „Postilėje“. Forma *anys* greta *anie* ir *jie* pasirodo XVI a. pabaigoje. Pirmą kartą ji aptinkama Mažvydo 1570 m. giesmyne, plg.: *[/.../ norint anis tur piln iavū ir gerimu* Mž 510₃. Kiti religinių raštų autoriai (Vilentas, Bretkūnas, Rėza, Vaišnoras, Kleinas, Bitneris ir kt.) formą *anys* vartoja jau gana dažnai iki XVIII a. pabaigos³⁵. Kanceliariniuose raštuose forma *anys*³⁶ pavartota tik tris kartus (2 kartus 1589 m. gromatose ir 1 kartą 1639 m. gromatoje). Rytų Prūsijos lietuvių religinių raštų kalbinės ypatybės rodo, kad, be vakarų aukštaičių ir žemaičių, šiame krašte galėjo gyventi ir nemaža rytų aukštaičių (kolonistų), kurių kalbos elementų galėjo patekti ir į religinius raštus³⁷. Toks rytų aukštaičių tarmės elementas Rytų Prūsijos religiniuose raštuose gali būti daugiskaitos vardininko forma *anys*, kurios dažnesnį vartojimą galėjo skatinti autorių taikymasis prie vietinių šnektų ir visos Lietuvos tarmių³⁸, taip pat vokiški bei lenkiški originalai, kuriuose buvo vartojama supletyvinė paradigma. Rytų Prūsijos raštijoje ir viešajame gyvenime vis labiau išgalint vakarų aukštaičių tarnei, pamažu nyko kitų tarmių elementai. Dėl to XVIII a. iš religinių raštų kalbos išnyksta ir forma *anys*³⁹.

§ 5. Kaip minėta, pakitus kamieno ir galūnės riboms ir įvardžio *(j)is*, *(j)i* vardininkams netekus kamieno, *j*- įvedimas iš kitų formų kamieno nesuformavo, nes beveik visame aukštaičių plote *j*- yra protetinis prieš *i*- (*ie*-), o prieš *ie*- – visose lietuvių tarmėse⁴⁰. Todėl neatsitiktinai aukštaičių šnektose pakeista įvardžio *(j)is*, *(j)i* vardininkų struktūra. Svarbus vaidmuo čia teko įvairioms dalelytėms. Pavyzdžiui, dalelytei *-ai* prisijungus prie įvardžio *(j)is*, susiformavo naujos struktūros vardininko forma *(j)isai*⁴¹, kurios kamienu tapo *(j)is*, o galūne *-ai*. Analogiškai pakito ir moteriškosios giminės vardininko struktūra, *(j)i* suaugus su dalelyte *anai* „antai“, plg.: *jindai* (Siesikai), *jinaĩ* (Dusmenys, Kruopiai, Eržvilkas, Grinkiškis, Gruzdžiai, Pandėlys, Radviliškis, Šiluva, Veliuona ir kt.). Susiformavusio vardininko

[/.../ kurių anis wârgetos uŷgines DP 20₂₋₃ ir kt., leidžia įtarti, kad paties Daukšos tarmėje supletyvinė paradigma nebuvo vartojama ir į jo raštus pateko kaip skolinys iš rytų aukštaičių šnektų.

³⁵ „Evangeliškose Mišknogose“ (1856 m.) šios formos jau nebėra.

³⁶ Medžiaga rinkta iš knygos „Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams“. – V., 1960 (toliau – Grom).

³⁷ Rytų aukštaičiams būdingais kalbos elementais ypač išsiskiria Volfenbiutelio postilės vertimo rankraštis (1573 m.), žr. Palionis J. Min. veik., p. 62–63.

³⁸ Tai rodytų žemaičio Vaišnoras savo vertimo kalba įtikti visiems lietuviams, jo žodžiais tariant, „žemlonims Lietuvai ir Zemaiczems“, žr. Palionis J. Min. veik., p. 64.

³⁹ Savo raštuose jos visiškai nevartoja Donelaitis.

⁴⁰ Žr. Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija, p. 189.

⁴¹ Dalelytės *-ai*, *anai* ir kitos jungėsi ir su kitų parodomųjų įvardžių atitinkamomis formomis, plg. *tasaĩ*, *tónai* ir kt., tačiau jų funkcija čia buvo kita – parodomųjų įvardžių deiktinės reikšmės stiprinimas, siekiant juos atskirti nuo artroido.

(*j*)*inai*⁴² kamienu tapo (*j*)*in-*, o galūne *-ai*. Neatsitiktinis yra kalbamojo įvardžio įvardžiuotinių formų, ypač moteriškosios giminės vardininko, paplitimas šnektose palei Nemuną ir į šiaurę nuo jo, pvz.: *jije* Grom 568₁₄, *jýja*, *jýji*, *jýji* (Pagramantis), *jóji* (Eržvilkas) ir kt.⁴³, plg.: dgs. vard. *jiej* (Dubingiai, Leipalingis, Žasliai), (*j*)*iej* (Punskas) ir kt. Kuriose ne kuriose šnektose pagal vardažodžių galūnės vedinių modelį neatsitiktinai pasidarytas vienaskaitos vardininkas *jisas* (Antalieptė, SG I 14).

§ 6. Latvių vakarinėse (vidurinėje, lybiškojoje ir kai kuriose augšzemniekų šnektose) tarmėse daiktavardžio pirminiu variantu tapo tolimojo rodymo įvardis *viņš*, *viņa*, kuris pakeitė senesnįjį variantą **(j)is*, **(j)ī*⁴⁴. Įvardis *viņš*, *viņa* (< **vin(E)* + **(j)is*, **(j)ī*⁴⁵) buvo latvių kalbos parodomųjų įvardžių trinarės sistemos tolimojo rodymo narys, vartojamas ir kaip autonominis, ir kaip neautonominis įvardis. Kaip autonominis įvardis, *viņš*, *viņa* tais laikais, kai tebebuvo vartojama trinarė sistema, jau turėjo būti daiktavardžio antrinis variantas, vartojamas greta (arba vietoj) pirminio **(j)is*, **(j)ī* panašiai, kaip dabar vietoj pirminio varianto vartojamas antrinis variantas *šis*, *ši*. Tačiau gana anksti latvių parodomųjų įvardžių trinarė sistema persiformavo į dvinarę. Tą persiformavimą (kaip ir lietuvių tarmėse) greičiausiai skatino binariškumo tendencija, prasidėjusi po žodžio galo ilgųjų balsių ir dvibalsių redukcijos, dėl kurios poveikio greičiausiai išnyko bevardės giminės

⁴² Iš vardininko dalelytė *-nai* buvo apibendrinta ir toms formoms, kurios baigėsi balsiu (resp. dvibalsiu). Akivaizdus tokio apibendrinimo pavyzdys gali būti „Szwentdienio darbo“ (1862 m.) ir Palėvenės šnektos daiktavardžio pirminio varianto formos, plg.: vie. vard. *inaj* 51₂₇, vie. kilm. *jonaj* 14₂₆, vie. gal. *inaj* 15₁₀, *junaj* 15₁₀, vie. įng. *su jonaj* 91₂₂, *su junaj* 97₂₆, dgs. kilm. *junaj* ir kt. (cituojama iš Arumaa P. Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina. – Tartu, 1933, S. 13–14) ir vie. vard. *jýnai*, vie. kilm. *jonai* „jo“, vie. gal. *ji'naí*, *ju'naí*, dgs. vard. *jie'naí* ir kt. (Palėvenė). Dalelytę *-nai* kildinti iš *-ai* su pradžios *-n-* iš linksnių, kurių formos iš senovės baigėsi *-n* (kaip manė Jaunius, žr. Jaunius K. Panevėžiškių tarmė. – Kn.: Drotvinas V., Griņaveckis V. Kalbininkas Kazimieras Jaunius. V., 1970, p. 148), negalima jau vien dėl baltų kalbų parodomųjų įvardžių semantikos ir darybos sistemos ypatybių. Baltų kalbose, be kitų parodomųjų įvardžių darybos modelių, būdingas yra modelis *rodomasis žodis* (proklitikas arba enklitikas) + *parodomasis įvardis* (žr. Rošinas A. Min. str. – Baltistica, t. 14 (2), p. 100–104), plg.: *tó un* „ana“ (Tverėčius), *tas šitā* „šis“, *tas untā* „anas“ (Vidsodis, Užventis), *tój ava* „ana“ (Leipalingis) ir kt., *tafsai bytai* „šis“ DP 55₂ ir kt. Be to, laikantis nuomonės, kad *-nai* turi *-n-* iš tų linksnių, kurie iš senovės baigėsi *-n*, neįmanoma paaiškinti tokių formų, kurios turi dalelytę *-vai*, pvz.: kilm. *jōvai* BM 178 (LKŽ IV 345), *jōvai* „jo“, *jū'vai* „jū“ (Joniškis, Kriukai) ir kt. Todėl parodomųjų įvardžių darybos sistemos požiūriu formos su *-nai* ir *-vai* laikytinos vieno modelio dariniais. Pirminis jų komponentas yra įvardžio (*j*)*is*, (*j*)*i* formos, o antrasis – rodomieji žodžiai (dalelytės) *anai* „antai“ ir *ava* „antai“, kurie suaugo su atitinkamomis įvardžio formomis. Kad tokie rodomieji žodžiai dar ir dabar vartojami tarmėse, rodo pavyzdžiai: *Anai ir jis ateina* (Biržai), *Avā jis ten stovi!* (Liškiaiva).

⁴³ Daugiau pavyzdžių žr. Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija, p. 307.

⁴⁴ Endzelin J. Lettische Grammatik. – Rīga, 1922, S. 381.

⁴⁵ Žr. Baltistica, t. 14 (2), p. 100–104.

vardažodžiai, ėmė irti dviskaita. Parodomųjų įvardžių trinarės sistemos persiformavimas į dvinarę prasidėjo po to, kai tolimojo rodymo įvardis – daiktavardžio ant-rinis variantas – *viņš*, *viņa*, turintis sudėtingesnę (stipresnę)⁴⁶ kamieno morfemą, pakeitė pirminį variantą **(j)is*, **(j)ī*, kurio kamieną sudarė tik fonema /j/. Įvardžiui *viņš*, *viņa* tapus pirminiu variantu, t. y. anaforiniu įvardžiu, nurodančiu žodžius⁴⁷, jo funkcijas daiktavardžio ir būdvardžio pozicijoje turėjo perimti buvęs neutraliojo rodymo įvardis *tas*, *tā*, kuris ir prieš tai atitinkamuose kontekstuose jau buvo vartojamas tolimojo rodymo įvardžio reikšme. Įvardžio *tas*, *tā* reikšmės pasikeitimas turėjo skatinti stabilių junginių *viņš*, *viņa* + *erdvės arba laiko daiktavardis* frazeologizaciją (adverbializaciją), kuri padarė įvardį *viņš*, *viņa* frazeologizmų (prieveiksmių) komponentu, ir kalbamasis įvardis, kaip demonstratyvas, turėjo išnykti. Latvių senieji raštai rodo, kad XVII a. įvardžio *viņš*, *viņa* pagrindinė reikšmė daiktavardžio pozicijoje yra anaforinė, plg.: *Ghaja wings noft* „jis išėjo“ MP⁴⁸ II² 349, *Un winfsh gahje* /.../ „Ir jis ėjo“ GB⁴⁹ 432. Deiktinę šio įvardžio reikšmę daiktavardžio pozicijoje išryškina tik situacija⁵⁰ arba paralingvistiniai elementai⁵¹, plg.: /.../ *schēe no tennes un wiņņi no turrenes* „šie iš čia, o jie (anie) iš ten“ GB 432. Būdvardžio pozicijoje tolimojo rodymo įvardis latvių senuosiuose raštuose jau vartojamas *tas*, *tā*, o *viņš*, *viņa* tėra tik stabilių junginių (frazeologizmų, prieveiksmių) komponentas, plg.: *fchi Saulite brihtiņņam*, *wiņņa Saule muhschinam* „Šis pasaulis trumpam, anas pasaulis amžiams“ (Fyrekeris⁵²), *wiņņ pus Jardanas* „anapus Jordano“ GB 433 ir kt.

Didesnėje augšzemniekų šnektų dalyje daiktavardžio pirminis variantas yra įvardis *jis*, *jēi* (Baltinava, Bērzpils, Dagda, Izvalta, Kalupe, Krāslava, Līvāni, Preiļi, Rudzēti, Stirniene, Susēja, Šķilbēni, Varakļāni, Zvirgzdine ir kt.). Šiose šnektose įvardžio *viņš*, *viņa* formas išlaikytos tik frazeologizmuose ir prieveiksmiuose, plg.: *ýiņā pasaulē* „aname pasaulyje“, *ýiņu laik* „anuo metu“ (Kalupe), *viņā golā* „aname gale“, *viņūs laikūs* „anais laikais“ (Rudzēti), *veņdin* „anadien“ (Zvirgzdine), *viņā saulē* „aname pasaulyje“ (Stirniene), *venis sātys Jōņs* „kaimynų Jonis“ (Preiļi) ir kt. Medžiaga rodo, kad kalbamosiose šnektose įvardis *viņš*, *viņa* išnyko po to, kai čia (kaip ir rytų slavų kalbose) susiformavo parodomųjų

⁴⁶ Dėl sudėtingesnės morfemos išgalėjimo žr. Курилович Е. Указ. соч., с. 97, 98.

⁴⁷ Dėl anaforinės reikšmės žr. Курилович Е. Указ. соч., с. 204; Стернин А. К. К понятию дейксиса. – В кн.: Историко-типологические исследования. М., 1972, с. 311; plg. Lyons J. Semantics. – London–New York–Melbourne, 1977, vol. 2, p. 664.

⁴⁸ MP = Mancelius G. Lang = gewünschte Lettische Postill. – Riga, 1654.

⁴⁹ GB = Gliko biblija, arba „Tā svēta grāmata“, pradėta leisti 1685 m. ir baigta 1694 m., žr. Apinis A. Latviešu grāmatniecība. – Rīga, 1977, lpp. 60.

⁵⁰ Plg. Вольф Е. М. Мин. veik., p. 24–25.

⁵¹ Plg. Lyons J. Min. veik., p. 664.

⁵² Žr. Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. – Rīga, 1965, lpp. 223.

įvardžių dvinarė sistema, t. y. *itys, itèi* „šis, ši“ /*tys, tèi* „anas, ana“ (Rudzėti), plg. rus. *эмом* „šis“ / *мом* „anas“.

Pietinėse augšzemniekų šnektose, kaip rodo Biržų, Pildos, Aknystės, Dignajos ir kitų šnektų faktai, trinarė parodomųjų įvardžių sistema pradėjo irti turbūt tik XVIII ar XIX amžiuje. Įvardis *viņš, viņa* čia kartais dar vartojamas ir tolimojo rodymo įvardžio reikšme, plg.: *šys làuks ləloāks par viņu* (Aknīste). Daiktavardžio pirminis variantas šiose šnektose yra arba įvardis *jis, jèi* (Aknīste), arba *jis* ir *viņš* (Dignāja), arba tik *viņš* (Birži). Kitaip tariant, įvardis *viņš, viņa*, kaip ir vakarinėse tarmėse, čia pamažu išstumia įvardį *jis, jèi*. Pavyzdžiui, Biržų šnektėje dar neseniai buvus įvardį *jis, jèi* rodo frazeologizmai *a ka jū vālc* „o kad jį velnias“ ir kt.

§ 7. Dėl kamieno ir galūnės ribų pakitimo sukeltų padarinių įvardžio **jis, *ji* paradigmos ėmė nykti šiaurinėse ir vakarinėse žemaičių šnektose: silpną kamieno morfemą turinčias įvardžio **jis, *ji* formas pakeitė įvardžio *an(a)s, anà* sinonimiškos formos, turinčios sudėtingesnę (stipresnę) kamieno morfemą. Tačiau pietų ir šiaurės rytų dūnininkų šnektų įvardžio **jis, *ji* formų rekonstrukcija rodo, kad tose šnektose kalbamojo įvardžio paradigmoms išnykti buvo ir kitokių vidinių motyvų. Dėl šios patarmės fonetikos raidos ypatybių (po Leskyno dėsnio) ir formų sisteminio trumpėjimo neišvengiamai turėjo rasti nepageidautinų homoniminių formų ne tik įvardžio **jis, *ji* paradigmose, bet ir **jis, *ji* bei asmeninio antrojo asmens įvardžio *jūs* paradigmose, plg.:

	Vienaskaita			Daugiskaita	
V.	<i>*jĭs</i>	<i>*jĭ</i>	<i>*jĭ·</i>	<i>*juōs</i>	<i>jū·s</i>
K.	<i>*juō</i>	<i>*juōs</i>		<i>*jū·</i>	<i>jū·sa</i>
N.	<i>*jė·m</i>	<i>*jė·(i)</i>	<i>*jĭms</i>	<i>*jūms</i>	<i>jūms</i>
G.	<i>*jĭ·</i>	<i>*jū·</i>	<i>*jūs</i>	<i>*jēs</i>	<i>jūs</i> // <i>jūmēs</i>
Įn.	<i>*juṁ</i>	<i>*jė</i>	<i>*jė·s</i>	<i>*juṁs</i>	<i>juṁs</i>
Vt.	<i>*jėmĭ</i>	<i>*juō</i>	<i>*jū·s(i)</i>	<i>*jū·s(i)</i> // <i>*juōs</i>	

Kaip matyti, nemažas **jis, *ji* paradigmų trūkumas galėjo būti homoniminės formos (plg.: vie. gal. ir dgs. vard. *jĭ·*, vie. gal. *jū·* „ją“ ir dgs. kilm. *jū·* ir kt.). Tačiau didžiausią keblumą turėjo sukelti įvardžio **jis, *ji* kai kurių daugiskaitos formų sutapimas su įvardžio *jūs* formomis, plg.: dgs. naud. *jūms* „joms ir jums“, dgs. įng. *juṁs* „jomis ir jumis“, dgs. gal. *jūs* „juos ir jus“, dgs. viet. ir vard. *jū·s* „juose ir jū·s“. Dėl to kuriose ne kuriose šnektose daiktavardžio pirminio varianto daugiskaitos formos (**jĭ·, *juōs, *jū·* ir t. t.) neatsitiktinai buvo pakeistos įvardžio *an(a)s, anà* daugiskaitos formomis (t. y. *anĭ·, anuōs, anū·* ir t. t.). Tokia heteroklitinė paradigma susiformavo Lomių šnektose (plg.: vie. vard. *jis, jĭ*, kilm. *juō, juōs* ir dgs. vard. *anĭ·, anuōs*, kilm. *anū·* ir t. t.). Kitos dūnininkų šnektos apibendrina grynus įvardžio *an(a)s, anà* paradigmas, kurios galėjo plisti į vakarus.

§ 8. Ištyrus rytų baltų tarmių daiktavardžio pirminio varianto paradigmas, neabejojant galima teigti, kad persiformuoti jas vertė vidiniai kalbos raidos motyvai. Tačiau, turint galvoje istoriškai susiklosčiusius baltų rytinių tarmių ryšius ir kalbinius kontaktus su slavų kalbomis, negali būti atmetamas ir tam tikras išorinių sąlygų poveikis šių tarmių daiktavardžio pirminio varianto paradigmu persiformavimui ir parodomųjų įvardžių sistemos raidai⁵³. Kaip minėta, slavų kalbų supletyvinės paradigmos kopija yra rytų aukštaičių šnektų daiktavardžio pirminio varianto paradigma. Vakarines latvių tarmes ir lietuvių žemaičių tarmę su skandinavų ir finougrių kalbomis sieja tolimojo rodymo įvardžio (lat. *viņš*, žem. *an(a)s*) pasirinkimas daiktavardžio pirminiu variantu⁵⁴, plg.: šv. *han* „jis“, *hen* „ji“, s. isl. *hann* „jis“, *hon* „ji“ (< **k'i*- + *eno*-⁵⁵), suom. *hän* „jis“, *he* „jie, jos“ ir kt. Tokios paralelės greičiausiai rodo bendras kaimyninių kalbų įvardžių sistemų raidos tendencijas.

⁵³ Su slavų kalbomis rytų aukštaičius ir latvių augšzemniekus sieja dar viena tipologinė paralelė: kalbamosiose tarmėse susiformavo (struktūriškai panaši į slavų kalbų) dvinarė parodomųjų įvardžių sistema (lat. *itys*, *itēi* „šis, ši“ / *tys*, *tēi* „anas, ana“, liet. *itas*, *ito(j)* „šis, ši“ / *tās*, *tā* „anas, ana“, plg. rus. *э́том* / *мо́м*, btr. *э́мом*, *у́мом* / *мо́м*), kurios artimojo rodymo įvardis yra padarytas iš **i*- kamieno, plg. *jis* (žr. Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. – Rīgā, 1951, lpp. 537), ir įvardžio *tas*, *ta* (lat. *tys*, *tēi* < *tas*, *tā*), o tolimojo rodymo įvardžiu tapo *tās*, *tā*, lat. *tys*, *tēi*.

⁵⁴ Parodomųjų įvardžių darybos ir vartojimo paralelių švedų ir vakarinėse rytų baltų kalbų tarmėse yra ir daugiau. Tik švedų ir latvių vakarinėms tarmėms yra būdingas parodomųjų įvardžių darybos modelis – *artimojo rodymo žodis* + *tolimojo rodymo įvardis*, plg.: lat. *šitēnāis* „šis“ (Kandava, Laidze), *šitanāis* // *šitēnāis* „šis“ (Ērgeme, Lugaži), *šans* „šis“ (Langės žodynas, 1773) ir jau nebevartojamą šv. *hin* (< **k'i* + *enos*) „anas“. Antra parodomųjų įvardžių ypatybė, siejanti žemaičių (ir kai kurias latvių lybiškąsias šnektas) patarmes su švedų (ir lybių) kalba, yra vienanarė parodomųjų įvardžių sistema (*tās*, *tā*, lat. *tas*, *tā*, plg. lybių *sie* „šis, tas“). Opozicija ‘šis / anas’ čia reiškiamą pagalbinėmis priemonėmis – rodomaisiais žodžiais (prieveiksmiais) ‘čia / ten’, plg.: žem. *šitā-tas* „šis“ / *untā-tas* „anas“ (Kretinga, Tirkšliai, Užventis, Vidsodis), lat. *tas te* „šis“ / *tas tur* „anas“ (Aloja) ir kt. Tokiomis pat priemonėmis ‘artimo / tolimo’ opozicija reiškiamą ir švedų kalboje, kuri taip pat turi vienanarę parodomųjų įvardžių sistemą, plg.: *Denne boka her er bedre enn den boka der* „šitai ta knyga geresnė už antai tą knygą“ (Žr. Майтинская К. Е. Указ. соч., с. 72).

⁵⁵ Žr. Сравнительная грамматика германских языков, т. 3, с. 324.

РАЗВИТИЕ ПАРАДИГМ СУБСТИТУТА ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО В ВОСТОЧНОБАЛТИЙСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

В статье выдвигается предположение, что парадигмы субститута имени существительного, употребляемые в современных западнолитовских и западнолатышских говорах (ср. жем. *an(a)s*, *ana* и лтш. *viņš*, *viņa*), а также супплетивная парадигма восточнолитовских говоров являются сравнительно недавними инновациями.

На основе данных, полученных при помощи метода внутренней реконструкции и сравнительного метода, автор реконструирует для эпохи общевосточнобалтийского единства парадигмы местоимения (субститута имени существительного) **(j)is*, **(j)ī* и раскрывает внутреннюю (и внешнюю) мотивированность их преобразования.

SMULKMENA

XL

Priesagos *-aitis* patroniminė reikšmė išsirutuliojo iš senesnių deminutyvinės arba priklausomybinės reikšmių, plg. *kepaláitis* 'kepalėlis', *žvirbláitis* 'žvirbliukas' ir *gimináitis* 'giminių, giminei priklausęs', *pašaláitis* 'pašalietis'. Tokias reikšmes rodo ir K. Sirvydo žodynas, kuriame lenkų *gołąbiątko* ir *koćię* verčiama žodžiais *karwelaytis*, *kataytis*, o lenkų *dźiedźic* — lietuvių *tewikβtaytis*. Tėvavardžiams sudaryti ši priesaga iš seno vartota vakarų Lietuvoje, ypač Žemaičių kunigaikštystėje. Rytų Lietuvoje tam reikalui buvo įsigalėjusios priesagos *-ūnas* ir *-onis*¹. Tačiau Vilniaus šv. Jono bažnyčios XVII a. pradžios krikšto ir santuokų registracijos knygų duomenys rodo, jog *-aitis* tėvavardžiai tada jau buvo gana populiarūs ir Vilniaus mieste, todėl reikia manyti, jog anuomet formavosi vieninga visai Lietuvai tėvavardžių sistema su priesaga *-aitis*². Tokią nuomonę paremia ir K. Sirvydo žodyno duomenys: čia lenkų *chłopowicz* (lot. *coloni filius*) išversta žodžiu *mužikaytis*. Įdomu, jog pavardės sąvoka ir terminas Sirvydo žodyne dar nenusistovėję: žodžiu *pavardė* (III leidime iškreipta *pawerde*) verčiama lenkų *przezwiſko* (lot. *cognomen*, *agnomen*), o žodžiu *pražasčius* (*pražasčius*) — lenkų *názwiſko* (lot. *nomen*, *cognomen*, *apelatio*). Plg. *pražasti* 'praminti'.

¹ Zinkevičius Z. Tėvavardinė asmenvardžių sistema Lietuvoje. — Baltistica, II priedas. V., 1977, p. 153–154.

² Min. veik., p. 153–155.